

JOAN PEYTAVÍ DEIXONA

ANTROPONÍMIA, POBLAMENT I IMMIGRACIÓ A LA CATALUNYA DEL NORD MODERNA*

El tema d'aquest treball tracta alhora sobre «antroponímia, poblament i immigració a la Catalunya del Nord moderna», i coincideix amb el títol de la meua tesi doctoral.¹ Si els temes d'antroponímia i d'immigració han estat, en el meu cas, els fundadors de la recerca, el del «poblament» hi ha estat introduït al curs dels anys, tal com me n'explicaré més endavant. Això vol dir que he volgut fer un estudi dels noms de família en un bocí de Catalunya ben específic, el dels Comtats del Nord, un racó que massa sovint s'oblida més enllà de les Alberes o de les Corberes. De fet, la meua recopilació ja havia començat fa temps, arran de la mateixa descoberta dels arxius: llavors cercant uns cognoms, he acabat buscant-los tots.² Respecte a la resta de Catalunya, l'estudi dels patrònims entre els segles XVI i XVIII obliga aquí a tenir en compte la separació política i el subsegüent canvi d'Estat. També, el posicionament geogràfic afegeix un al·licient, ja que en l'estudi de la població sempre cal tenir present el paper fronterer, el contacte amb una zona d'autoritat i de llengua diferents —la segona tenint una especial atenció per part meua.

L'objectiu era, doncs, de constituir una base de dades patronímica, com més exhaustiva millor, per poder veure a través del cognom, com era composta i establerta la nostra població a l'Època Moderna. Una de les primeres coses que vaig fer, va ser buidar la totalitat dels registres parroquials de les localitats nord-catalanes, recollint el cognom

* Conferència feta el 18 d'abril de 2002 a la sala Font i Quer de l'Institut d'Estudis Catalans i organitzada per la Societat Catalana de Llengua i Literatura.

1. *Antroponímia, poblament i immigració a la Catalunya moderna* (s. XVI-XVIII), *De la identitat patronímica als Comtats catalans*, tesi lligida i defensada l'11 de gener 2002 a la Universitat de Perpinyà.

2. Joan PEYTAVÍ DEIXONA, *La família nord-catalana moderna* (s. XVI-XVIII), *Matrimonis i patrimonis* (Perpinyà i Canet, Ed. del Trabucaire, 1996).

de les parelles casades. Això proporciona entre els anys 1737 i 1790, una base de sortida de més de 95.000 antropònims. A partir d'aquí, podria considerar, si més no per a bona part del segle XVIII, la població local, el pes de la immigració i més generalment el poblament, a nivell global, nord-català, comarcal o local. En el curs de la recerca efectivament, m'he endinsat fins al nivell local, gairebé fins als poblets i els veïnats, i he confeccionat una anàlisi patronímica per a cada comunitat de població.

L'espai considerat, el d'aquest nord de Catalunya, m'ha dut obligatòriament cap a l'estudi de les característiques lingüístiques de la seua antroponímia. Igualment, l'espai de temps amb el canvi polític i, poc després, el pas a una altra llengua oficial escrita, el francès, m'ha portat a veure els canvis més o manco tangibles, intervinguts en l'onomàstica local. Explicar-ne totes les vies explorades és aquí massa llarg. Només diré que n'he emprovat moltes, sempre amb aquest afany de descoberta constant que me motivava. Per exemple, he volgut destacar els rossellonismes que la nostra patronímia deixa entreveure (ex. *Tixador*, *Camú*, *Peyrer*, etc.) o la influència del francès en les ortografies a partir del segle XVIII (ex. U>OU, LL>IL o ILL, A>E, etc.). He volgut evidenciar encara el paper tan descriptiu que fa l'antroponímia per parlar del medi i de la vida social. Pertot arreu, terra, llengua i cognom són íntimament lligats.

Aquesta treball no l'he pogut concebre sense el seu rerefons històric. Per dir-ho altrament, és la història que m'ha conduït a l'onomàstica. Les arrels familiars m'havien dirigit ja abans cap a la història de la meua terra, i evidentment en aquest sentit, la part de la història catalana que més m'ha atret, ha estat la de la seua gent, de la seua població, amb nom i cognom és clar. Per això, estudiar la demografia local ha constituït el segon moviment del treball. M'he decantat aleshores per un dels fenòmens demogràfics moderns més importants, el de la immigració dels «francesos». Un fet conegut des dels anys 1960 amb els estudis fundadors de J. Nadal i E. Giralt,³ però poc profun-

3. Jordi NADAL i Emili GIRALT, *La population catalane de 1553 à 1717, l'immigration française et les autres facteurs de son développement* (París, Ed. S.E.V.P. E.N., Ecole des Hautes Etudes, 1960).

dament analitzat en aquesta part de Catalunya, la del Nord, que és malgrat tot la primera terra d'instal·lació d'aquells immigrants.

He volgut dirigir el meu interès en els segles menys estudiats pels dos historiadors esmentats, sobretot en el marc geogràfic nord-català, és a saber els segles XVI i XVIII. La finalitat era d'una banda d'establir la pauta inicial cincentista i d'altra banda, de veure com això havia evolucionat dos segles més tard, de fet, evidenciar-ne el final en els primers decennis setcentistes. De fet, tot i el canvi polític, ja es pot avançar que he pogut veure una mateixa història demogràfica a banda i banda de l'Albera, una mateixa evolució de la immigració: tot i el canvi de sobirà, els dos costats experimenten la mateixa trajectòria demogràfica pel que fa a la immigració.

Per això, el buidatge i l'estudi dels llistats demogràfics dels indígenes i dels al·lògenes cincentistes han permès d'assenyar unes bases del corrent migratori modern. Un corrent que defineixo, i ho vull subratllar, no com a francès, sinó com a occità. A part de la precisió del seu regne d'origen i per consegüent de la seua qualitat de súbdit, no s'entén que els anomenats «gavatxos» siguin definits altrament que com a occitans. No contemplar aquesta definició és bandejar una gran part d'explicació de la migració. La proximitat històrica, òbviament geogràfica, també cultural i sobretot lingüística els ha obert el pas des de decennis: fora de l'administració estatal, els he vist a venir, a casar-se i a establir-se molt més sovint com a veïns que com a estrangers, més desitjables i necessaris que ostracitzats.

Aquests occitans es fonen i s'integren en el fons de la població catalana medieval: dos-cents anys més tard, al segle XVIII, resulten ben difícils de discernir. Això és un dels punts que crec més fonamentals de la present recerca. L'occità que arriba a les terres veïnes del Rosselló, del Conflent, del Vallespir, del Capcir o de la Cerdanya, no sembla ser pas veritablement un immigrant qualsevol. La transfusió sanguínia que s'opera aleshores, posa de manifest la real ambigüitat de la seua qualitat. Súbdit del rei francès, el llenguadocià, el gascó o l'alvernès, els tres conjunts que dominen entre els que s'instal·len a Catalunya, representen una mà d'obra necessària i aquesta els naturals a vegades la protegeixen. Tenen un veritable estatut a part: Ramon Sala, especialista de l'Edat Moderna nord-catalana, va escriure fins i tot que

tenien una mena de «dret del sòl» abans d'hora. Esmenta l'equívoc de les instruccions donades pel rei l'any 1585 als cònsols de Perpinyà que garanteixen els drets dels immigrants «francesos» en contra de les voluntats excloents o més aviat proteccionistes de sectors locals, que aquí preserven el propi càrrec.⁴ Evidentment, en altres ocasions, aquests últims defensaran els mateixos treballadors a favor seu, com és el cas en la llista de declaració dels «francesos» de 1542.

La base de dades que fonamenta l'estudi onomàstic al segle XVIII serveix igualment de cussol a la recerca històrica de la provenença dels components poblacionals. Així doncs, dels 95.000 cònjuges casats entre 1737 i 1790, unes dates escollides per l'exhaustivitat arxivística, se'n desprenen sobretot catalans medievals i catalans descendents dels fluxos immigratoris occitans de les dues centúries precedents. Preciso que he optat per la col·lecta dels cognoms dels cònjuges perquè m'ha aparegut clarament que eren ells que traduïen més bé l'estabilitat patronímica i que més bé podien donar una imatge de la patronímia. Més endavant, el joc de l'estadística mitjançant l'eina informàtica ha multiplicat les vies d'investigació i de reflexió, un joc que he volgut fer més fàcil gràcies a la introducció de «codificacions estandarditzades». Aquestes m'han permès un tractament agilitzat i han fet possible els reagrupaments antroponímics. Per exemple, s'han globalitzat de mena els VERDAGUER, BARDAGUÉ i BERDEGUER, els HULLÓ, HUILLÓ i OLLÓ; certs LAVALL amb el conjunt del ALABALL, els VAQUER, BACQUÉ, BAQUÉ i VAQUÉ, etc.

Per enllestir i portar durant anys aquesta investigació, sembla evident que són els arxius que han recollit la majoria de troballes, que han donat més resultats. Registres parroquials, protocols i lligalls notariaus, censos, fogatges, han estat i són els millors testimonis i els millors recursos per aproximar-se a l'origen de la gent. He treballat i utilitzat documents inèdits o poc analitzats, com ara la llista dels «francesos» de 1542 ja citada més amunt, el fogatge de 1553 per les collectes de Perpinyà, Vilafranca i Puigcerdà; m'he servit de la recerca existent i

4. R. SALA i A. TARRIUS, *Occitans, Espagnols, Marocains, Migrations d'hier et d'aujourd'hui en Roussillon* (Perpinyà/Canet, Ed. del Trabucaire, 2000; «Recherches en cours», núm. 3), p. 44 i sg.

feta per altres, de manera general o puntual, per a situar una procedència, per donar constància de la presència o de l'absència d'un patrònim a un moment o a un altre (llista dels «francesos» establerts a les costes catalanes el 1637, document-base de l'estudi de Nadal i Giralte; llistes hospitalàries de Barcelona, estudiades pels mateixos autors, o de Perpinyà, escorcollades per R. Sala en els anys que ens queden 1610-1612; Taxa del Batalló de 1642, fogatges de 1497 o de 1515). He fet servir com qualsevol investigador, la feina feta dins les poques tesines de mestratge (4t. any universitari) o de DEA (5è. any universitari) que hi ha sobre el tema, com també els treballs dels genealogistes amateurs, apassionats per la vida de llurs avantpassats, sovint companys de recerca meus a l'arxiu departamental de Perpinyà, amb qui he compartit l'alegria de les descobertes.

A vegades, per no dir sovint, quan aquests instruments fallen, però que malgrat tot es flairen o es presenten pistes, uns metacercadors, per utilitzar un neologisme eixit de les noves tecnologies, poden ser molt profitosos. En aquest cas, és clar que el potencial de recerca d'Internet és d'una gran vàlua: ajuda a corroborar hipòtesis o a fundar-les o encara a descartar o infirmar certes pistes. També han estat d'un gran ajut els mapes, fonts incontornejables de l'antropotoponímia, sobretot quan he volgut proposar o evidenciar camins de procedència pels descendents dels immigrants cincenistes o siscentistes. Tots aquests estris són bàsics per a palesar, per a explicar l'origen exterior d'un cognom arrelat als Comtats catalans al segle XVIII o als posteriors, però que no consta en cap cens del 1500 o del 1600.

Aquí rau i continuarà de raure, de fet, el major problema de la present recerca: la immensitat de la tasca topa òbviament amb la presència o l'absència de l'arxiu. Per tant, cal buscar-hi solucions supletives, fetes per exemple de comparacions lingüístiques o de caces toponímiques. Per fi, s'ha de considerar el problema de la fiabilitat del document. Es troben pistes de procedència però sempre són puntuals, locals o parcials. Al final queda més terreny cotiu que terra artigada i conreada. Per això, trobar l'origen d'uns FABRE del Conflent no vol dir òbviament trobar la provenença de tots els FABRE del Conflent. He treballat amb milers de filiacions però tenint en compte el nombre, no s'ha pogut resseguir totes les branques de totes les famílies. Uns cog-

noms sí que poden tenir el problema de la procedència moderna resolt, però els cognoms més comuns i més repartits entre múltiples famílies i localitats, només ho poden tenir en part. La investigació em dóna i em seguirà donant solucions dia rere dia. Vull insistir sobre el fet que la meua intenció no era ni és de situar definitivament l'origen d'un patrònim o d'una família. És a dir que, si avanço que tal cognom ve de tal lloc a tal època, no vol pas dir de cap manera que tots els portadors, moderns o contemporanis, siguin descendents d'aquell: el meu propòsit és obrir camins que poden donar aquesta com a possible solució. A tall d'exemple, he trobat que els MASSOT del piemont septentrional de l'Albera podien ser descendents d'en Joan Massot, occità citat entre els immigrants de la llista de 1542. Però trobo que els MASSOT ja són implantats al segle XV a la vall de Banyuls de la Marenda, amb la qual Sureda i la Roca d'Albera, llocs de major implantació del cognom, tenen molta relació: els de les dites localitats poden ser descendents de branques que s'hi van instal·lar procedent de la costa.

Podria multiplicar els exemples en orri: la gran majoria dels CAMMÀS, CASELLES o JULIÀ dels Aspres provenen d'occitans que s'hi van establir a la segona meitat del segle XVI, però de CAMMÀS, CASELLES i JULIÀ, ja n'hi ha a les rodalies vallespirenca i conflentina a la mateixa època o als segles precedents. En canvi, i quedant encara a la mateixa comarca, sí que amb certesa es pot dir que els CLOTES, BERNADACH i LAGUERRA són d'origen occità al final del segle XVI i que en canvi, els PLA, MANENT, PARAIRE, POMAREDA o ESTEVE són presents a la zona a la baixa edat mitjana.

Per això també, insisteixo durant tota la recerca, sobre la necessitat de provar una filiació, una ascendència d'individu a individu. Tan sols després, es podrà plantejar el cas de la significació, de l'etimologia, quan es tindrà el context lingüístic, històric i geogràfic ja bastant artigit.

Tot això, en tot cas, proporciona un panorama antroponímic de la Catalunya del Nord moderna. Els resultats diuen, en el detall de les comunitats qui ve d'on en aquella part del país i per un temps eixamplat, és a dir entre el segle XV i el segle XIX. Subministra un contingut de cognoms que defineix part de la «nord-catalanitat»; una definició que es veu afaiçonada pel temps modern i l'espai d'Entre-Albera-i-Corbe-

ra. A nivell onomàstic, he pogut retrobar i jutjar l'efecte de la francesització, que fa més original el corpus dels nostres cognoms, com també he pogut veure l'existència d'una «fàbrica» local d'antroponims. Uns cognoms que tan sols en aquella Època Moderna existeixen aquí o que hi han estat fabricat. Un fet que es dona per dues vies, l'autòctona (ex. ACESAT, CREMADELLS, ESCAPA, LLAGONA, LLECH, GALLARDA, SERRANIA, XATART, VILAREM, etc. a més dels antropotopònims BAIXÀS, LLAURÓ, NAUDELLÓ, TERRATS, etc.), l'exterior amb cognoms d'origen exterior passats al sedàs de la catalanització (ex. BORRAT, DEDIES, DANOY, LLADERES, LLENSA, NIVET, PAMS, PICAMAL, PANABIERES, RESUNGLES, SAQUER, TRIQUERA, etc.).

També s'ha evidenciat el paper cabdal dels clergues i dels escriptors (notaris o administratius) a l'hora d'escriure els nostres cognoms actuals: són ells que fixen l'ortografia actual. Un paper que és a la vegada, salvador per la grafia d'uns quants o adaptador a un sistema fonètic estranger. PUIG, BOIX, MOLINS, RAMONATXO o SERRADELL salven llur ortografia però sovint perden part de llur pronunciació avui dia. Igualment com BATAILLE, TOURNÉ, DOUTRES, COSTE o SERRE, salven llur pronúncia genuïna en perdre l'ortografia. Ben pocs perden les dues, gairebé cap cognom no es veu traduït. En tot cas, allò que escriuen els oficials eclesiàstics o administratius del segle XVIII canviaran ben poc amb l'Estat-civil dels segles contemporanis.

Al curs dels anys de feina, idees noves s'han anat fent dia i via i he pensat que es podia enllestir una tipologia prou detallada del poblament de les comunitats a partir de la composició antroponímica de la població. Amb la manera decreixent de classificar els antropònims en cada localitat al segle XVIII, he pogut determinar si el poblament modern era recent o antic, si era interior a Catalunya, a la comarca o estranger, si la vida de les famílies es feia en autarquia demogràfica o si dibuixava xarxes i enllaços amb certes poblacions, amb una vall o una zona més àmplia. A partir d'aquí, he pogut estudiar la composició patronímica i en part demogràfica de cada un dels pobles nord-catalans, en analitzar si hi havia pocs cognoms amb molts portadors, o bé petits grups ben jerarquitats de cognoms o encara una multitud de cognoms sense dominació d'uns quants, etc. Així he establert una tipologia del poblament. A la plana rossellonesa, per exemple, en l'es-

pai comprès entre els rius Tec i la Tet, hi ha una munió de pobles, sovint poc poblats i amb una diversitat de cognoms en regeneració constant (Alenyà, Tesà, Sant Nazari, Montescot, Cornellà de Bèrcol, Vilanova de Raó, Pollestres, Cabestany, Bages, Salelles, etc.), fruit d'un poblament recent fet de forasters nord-catalans i estrangers occitans. Un esquema que repercuteix sobre el poblament de les viles (ex. Elna, Argelers, Tuïr) o els burgs un poc més poblats (el Voló, Canet) que se situen a la perifèria d'aquest gran espai. A l'alt Conflent, en canvi, es troben pobles amb pocs cognoms que dominen i tipifiquen la població, que ja són presents al final del segle xv o inicis del xvi, entremig dels quals immigrants occitans ja han deixat una petjada destacable (ex. Fontpedrosa, Aiguatèbia, Oleta).

D'aquí ha nascut també la repartició geogràfica que distribueix els cognoms nord-catalans en sectors ben dibuixats i específics. Hi ha, per tant, patrònims ben cerdans (com ara GARRETA, PALAU, BARNOLA, CRISTÒFOL, VILALTA, MERANGES, GALLARDA, etc.), ben capcinesos (com ara SUVIELA, PESQUÉ, RIBELL, SURJÚS, BATALLA, VERGÈS, etc.), ben vallespirencs (com ara DUNYACH, DELÒS, GUISET, MARILL, LLENSA, MALER, GIBRAT, NOELL, PLANES, VALLS, etc.); n'hi ha de ben garrotxins (com ara BOTET, TRONYÓ, GOSA, SANTANACH, DEMUNTA, AUTONÈS, etc.) o de ben asprencs (com ara PARAIRE, CARBASSA, MANENT, POMAREDA, JUST, MARCENACH, PLA, DESCOSI, etc.); també n'hi ha d'emblemàtics de Baixàs (com ara BOBÓ, TARRIUS, FARINES, etc.), de Ribesaltes (com ara, GAUBÍ, CAVARRIBERA, DAURÉ, JOLI, BARTÉS, PLAS, JOFRE, etc.) o de Banyuls de la Marenda (com SAGOLS, REIG, MALLOL, etc.). Ara bé, per damunt d'aquests tan simptomàtics d'aquestes diverses rodalies, comarcals, subcomarcals o locals, es troben els comuns a tota la dita zona septentrional, com també ho són a molts indrets i regions de Catalunya: VIDAL, FABRE, ESTEVE, BONET, MARTÍ, BOSCH, PAGÈS, ROCA, PUIG, etc.

De fet, el repte era un xic d'intentar respondre la pregunta bàsica, «d'on venim?» o més precisament mitjançant el complement restrictiu «diguis-me el teu nom: i te diré d'on és fa tres-cents o quatre-cents anys». Els sedassos de classificació que he anat posant, així ho permeten, com delimiten d'altra banda el grup dels nord-catalans moderns. De fet, els cognoms són uns marcadors, donen una imatge tan i tan re-

presentativa, tan i tan particular d'una població i d'una terra en un espai de temps donat. M'han proporcionat tota una sèrie de criteris antroponímics que formen una part de la identitat catalana d'aquestes terres del Nord.

Amb això, parvinc a la tasca encara pendent de la meua investigació, l'endegament, la finalització d'un «diccionari dels patrònims nord-catalans». Però un diccionari pot ser la feina de molts anys, constantment revisada, millorada i augmentada, un treball que veig sobretot més aviat com una font, una base per mor que cadascú s'aproximi a la seua procedència i per consegüent, pensi a la seua identitat particular.

Els resultats referents a les procedències de la nostra gent que diuen que més del 80% dels cognoms cerdans són d'origen local abans de l'Època Moderna mentre que ho són tan sols el 40% dels del Rosselló, no impedeixen que els restants 20% i 60% respectivament, siguin part integrant dels marcadors de catalanitat. Els qui avui o aleshores es diuen o es deien PACULL, CANTIER, SALES, CADENA, DELCLÒS, LLERES, BARBOTEU, TOIXAGUES, TINYERES, DELONCÀ, AVELLANET, MACABIES, RIGALL, REYNALT, DARNER, CAVALL, JONCÀ, TRESCASES, PEYTA-VÍ, TALLANT, SAGELOLI, BALAT, CATALÀ, PUIGSEGUR, etc. no poden imaginar-se, avui o abans, que porten altra cosa que un cognom català... De fet, per a molts, és l'única catalanitat tangible, sobrant, que no poden defugir —encara que se'n trobin uns quants que se'n vulguin desfer. I tenen aquest tret diferencial i definidor, malgrat tenir un origen modern —o més aviat baixmedieval— a fora de Catalunya i en la major part dels casos a les terres occitanoparlants veïnes. Aquesta situació, l'expliquen les proximitats històrica i lingüística ja esmentades de retrobar molts cognoms tant al nord com al sud de la ratlla pirinenca: amb grafies més o menys semblants a causa de la supeditació a sistemes ortogràfics aliens, els VERNET, PUJOL, ROIG, BADIA, RIU, JOFRE, COSTA, SERRAT, GELI, DURAN, GARRIGA, SOLER, ROCA, ROS, VILANOVA, CALVET, PONS, CANAL, PLA, BOSQUET, PLA, PRATS, etc. es disseminen per tot l'espai catalano-occità. A la Catalunya del Nord, a més a més, tenim l'al·licient de ser ni al nord, ni al sud sinó al bell mig del Pirineu, a la confluència d'aquestes zones.

Altra assignatura pendent de la recerca, em cal afegir l'atles patro-nímic, sobretot que ara l'estudi diacrònic es pot emprendre entre els

segles XVI i XX. Això permetrà de visualitzar alhora els trasllats de població i les evolucions ortogràfiques; la feina esdevé, doncs, un instrument de primera mà per a la dialectologia del català septentrional.

En acabat, l'estudi historicodemogràfic ha detallat d'altra banda la mescla de la població. Ha ensenyat que aquesta última també era fruit d'un degoteig constant i equilibrat de sang vinguda de les terres que van de la Gascunya bearnesa a l'alt Llenguadoc roergàs, passant pel piemont pirinenc, el país de Foix i el baix Llenguadoc més veí. Si hi afegim polsims d'alvernesos i de llemosins, obtenim els ingredients que s'han sobreposat al vell fons de població catalana, majoritari és clar però sovint molt greujat per les pestes i els flagells de l'era moderna. Insisteixo que aquestes quotes d'immigració ens van ser necessàries i suficients. Aquest procediment, adaptat, fins i tot ens podria servir d'idea, de lliçó en els trasbalsos dels fluxos migratoris d'aquest inici de tercer mil·lenni. Una mena de tercera via, entre obertura i tancament, tot i que hi veig uns contextos diferents (nombre d'entrades, possibilitat de desplaçament, mitjans de comunicació, xarxes de migracions, orígens socials dels migrants, mercats de treball, etc.).

Al final d'aquesta breu presentació, bé haig de confessar que la meua investigació també es volia i es vol com una salvaguarda de la patronímia nostra en el marc historicodemogràfic modern. El somni era gran, però la passió el pot fer realitat: el temps i la llibertat de les quals he pogut disposar i gaudir fins avui m'han permès abastar i treballar el detall de les 228 parròquies nord-catalanes i dels seus habitants. Una complicitat extraordinària i inqüestionable entre l'investigador i l'investigat.

JOAN PEYTAVÍ DEIXONA
Universitat de Perpinyà